

Tájszómagyarázatok I.

1. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának a megjelenésével fontos szakasz zárul le a magyar szófejtés történetében: korszerű, a szófejtés mai színvonalán álló etimológiai összefoglalást kap köznyelvi szókincsünk. A TESz. modern módszerekkel, jelentős új forrásanyag bevonásával, a szótár egységességét biztosító szerkesztői-lektori eljárással, valamint józan célkitűzésével példás rendet teremt a köznyelvi szókincs etimológiai szempontból irdatlan rengetegében. A TESz. korszakalkotó jelentőségének fölmérése, kritikai elemzése csak a nagy mű megjelenése után végezhető el természetesen. Ehelyütt csupán a következőkre utalok: a TESz. bizonyos értelemben — túlzással szólva — közép-európai etimológiai szótár is: utal általában arra, mely szavak kerültek át a környező nyelvekbe; európai perspektívájú: a nemzetközi és vándorszavaknak kiinduló nyelvig visszamenő, a szó vándorútját bemutató elemzését adja; a magyar nyelv vízválasztó több szempontból is: különböző nyelvek (germán, szláv, újlatin, török) és kultúrák (török és balkáni, keleti szláv, valamint nyugat-európai keresztény) ütközőpontjában állt és részint áll. Ez a tény a magyar szókincset etimológiai szempontból különösen is értékes, sőt kiváltságos helyzetű forrássá teszi; a szótár szlavisztikai részét KNEZSA (SzJJSz.), finnugor részét a MSzFgrE. garantálja; érdekes eredményeket ígér a részletebben elsőként itt elemzett, onomatopoetikus eredetűnek magyarázott szavak csoportja; a TESz. nemcsak etimológiai, hanem — részint — szótörténeti szótár is stb.

2. Mit jelent, illetőleg jelenthet a TESz. a nyelvjárási szavak etimológiai kutatásában?

Mint tudjuk, a TESz. köznyelvi szókincsünk etimológiai szintézise. Etimológus körökben közhelynek számít az is, hogy a köznyelvi szavak eredetvizsgálatában nem várhatunk már nagy, látványos eredményeket, korszakalkotó fölfedezéseket. Bár ismeretlen eredetű szavaink száma nem kevés, sok reményünk nincs arra, hogy ezek számát lényegesen csökkenthetnénk. Nem etimológiai módszereink fogyatékosága, hanem — mindenekelőtt — forrásaink viszonylag kései, gyér és esetleges volta miatt. Ami jövevényszavainkat illeti,

az összkép bizonyára itt sem módosul lényegesen (vö. KIRÁLY PÉTER: Thesen. Tallinn, 1970. I, 141). Ahol a legtöbb új eredmény vár bennünket, az megítélésem szerint az onomatopocetikus szavak csoportja. Mindez azt jelenti, hogy a köznyelvi szókincs etimológiai szempontból a jelenlegi lehetőségek szerint nagyjából-egészéből földolgozotttnak tekinthető. Megállás azonban az etimológiában sincs, nem lehet. Tenni- és tisztáznivaló bőven akad így is. A tudományok fejlődésében természetes módon a szintézist újra részletkutatásoknak kell követniük. A szófejtő kutatásokban a köznyelvi szókincs területén a mikrofilológiai módszerű vizsgálatokon a sor. Új eredmények elsősorban új forrásanyag vizsgálatától várhatók. Új forrásanyagot pedig két irányból remélhetünk mindenekelőtt: 1. az eddig még feldolgozatlan nyomtatványokból és kéziratokból, beleértve az ezután fölfedezendő minden rendű és rangú nyelvemléket, valamint 2. a nyelvjárásokból (KISS LAJOS: NytudÉrt. 71. sz. 6). Nem kétséges, hogy a nyelvjárások ma még jóval több új, a köznyelvi szavak etimológiai vizsgálata szempontjából is hasznosítható anyagot kínálnak (részletkérdésekre ezúttal nem térünk ki, vö. mégis KISS JENŐ: CΦY. VIII, 75). A TESz. szócikkírói leginkább a megmondhatóinak, milyen hathatós, sok esetben nélkülözhetetlen segítséget jelentenek a tájszavak köznyelvi szavak eredetének a bizonyításában, illetőleg egy-egy etimológiai ötlet valószínűsítésében (I. PAPP LÁSZLÓ: NytudÉrt. 58. sz. 167; itt is említetlenül hagyunk fontos részletkérdéseket). Ennek fölismerése régi keletű egyébként; vö. nálunk például KASSAI szavait: „ezekből [ti. a tájszavakból] sok köz-divatbann lévő szónak is eredetét ki tanulhatnók” (I, 107). A TESz. egyik követelése a jövő etimológiai kutatásaival szemben tehát az, hogy hangsúlyozza a nyelvjárási szókincs etimológiai vizsgálatának a köznyelvi szavak szófejtése tekintetében is nagy fontosságát és szükségességét.

Az etimológiának célja és feladata minden rendű és rangú szó eredetének a földerítése. Több okból is a köznyelvi szavakat illeti meg az elsőség. A köznyelvi szókincs etimológiai feldolgozása után sorrendben a tájszavak eredetvizsgálata következik (ez így persze általánosítás, amely alól nem kevés kivétel van, illetőleg lehetséges), majd a szaknyelvi, rétegnyelvi szavaké. A magyar nyelvtudományban rendszeres és módszeres etimológiai kutatás nemigen volt s ma sincs a tájszavak területén. Szabályt erősítő kivételek azonban vannak; vö. például: EtSz.; BEKE: Régi és ritka szavak Dunántúl. Dunántúli Szemle Könyvei. 186. sz. Szombathely, 1942; IMRE SAMU: MNNy. IV, 183—95; NytudÉrt. 72. sz. 81—90; KNIEZSA: SzlJSz. passim; MÁRTON: NytudÉrt. 66. sz. stb.). A rövid, alkalmoszerű vizsgálatoktól (például KÁLMÁN BÉLA: Pais-Eml. 318—24; NytudÉrt. 40. sz. 158—65; KISS LAJOS: MNyj. V, 147—51; NytudÉrt. 71. sz. passim stb.), valamint az egy-egy tájszó eredetét vizsgáló közleményektől és adalékoktól — számuk egyébként nagy — itt eltekinthetünk. A TESz. megjelenésével ezen a területen is módszeresebbé és intenzívebbé válhat — kellene válnia — az etimológiai kutatásnak. Mert: 1. a TESz.

mint etimológiai útmutató, példa és mérce kötelező érvénnyel emeli és bizonyos értelemben meg is szabja az etimológia-írással szemben támasztandó módszertani és gyakorlati követelményeket; 2. a TESz. sok fontos tájszó eredetmagyarázatát adja, s rengeteg azoknak a nyelvjárási szavaknak a száma is, amelyek a szócikkek etimológiai részében is valamely okból szóba kerülnek; 3. a szótár megjelenése után fölszabadulnak a TESz. szócikkírásban megedzett gyakorló etimológusai. — Itt jegyzem meg, hogy föltétlenül kívánatos a tájszavak eredetvizsgálatával foglalkozók számára a GOMBOCZ—MELICH-féle etimológiai szótár (EtSz.) és KNEZSA monográfiája tájszómagyarázatainak, általában pedig jó etimológiai cikkeknek a tüzetes tanulmányozása is. A TESz. azzal, hogy a köznyelvi szókincs etimológiai feldolgozását adja, megteremti a tájszavak magas színvonalú eredetvizsgálatához nélkülözhetetlen kiinduló és viszonyító bázist.

A tájszavak sikeres etimológiai vizsgálatának föltétele, hogy a vizsgálandó anyag minél teljesebben felgyűjtessék. S mivel a nyelv valamennyi eleme közül éppen a szókincs a legváltozékonyabb, s a kommunikációs eszközök tökéletesedésével és térhódításával a nyelvjárási szókincs amúgy is fokozott gyorsasággal pusztul, nem árt — tudományunk érdekében — a nyelvjárási szókincsgyűjtés nagy fontosságát és sürgősségét ehelyütt is hangsúlyoznunk.

3. Közleményem kettős célú és műfajú: részint tájszóközlés, részint — és elsősorban — szófejtések gyűjteménye. Az etimológiailag tárgyalandó szavak egy része nyomtatásban itt jelenik meg tudomásom szerint először (magam gyűjtöttem őket a rábaközi Mihályiban az elmúlt tíz év folyamán). E szavak közül jónéhány ma már kihalóban van: az életforma szükségszerű változásának, a nyelvjárási szókincs velejáró köznyelvi vesztésének természetes következménye, hogy bizonyos fogalmak és az őket jelölő szavak egyre inkább perifériára szorulva elvesztik szociális érvényüket, s mindig kisebb használati körre szűkülnek, majd az őket használó idős emberek elmúlásával menthetetlenül kihalnak. Százával tűnnek el így nyelvjárási szavak, s vesznek el velük a nyelvtudomány számára értékes információk. (Legjobb adatközlőim közül néhányan: Rabi János, Kovács Jenő, Horváth Imre, akiktől e szavak egy részét először hallottam, sajnos, már nem élnek. Pedig a valóban eredményes nyelvjárásgyűjtő-munka egyik legfőbb föltétele a jó adatközlő.) A fejlődést természetesnek és kívánatosnak is tartjuk, mint nyelvünk bűvárai szeretnénk azonban a kihaló nyelvi jelenségekből, szavakból minél többet megmenteni. Az alábbiakban éppen ezért elsősorban a közelmúltban kihalt és ma már visszaszorulóban levő tájszavak eredetét vizsgálom.

Etimológiai magyarázataimban azt az elvet követtem, hogy lehetőség szerint a bizonyító anyag is ugyanabból a nyelvjárásból származzék, mint a magyarázandó szó vagy kifejezés. A legnagyobb bizonyító ereje ugyanis az azonos nyelvváltozathoz származó adatnak van.

A címszóul írt szavak mind mihályiak (illetőleg mihályiak is). A saját gyűjtésű mihályi adatokat mindenütt hely- és forrásjelzés nélkül közlöm.

Atyamëntom. — A *szakramëntom* „változata”, illetőleg szépítő, enyhítő kifejezése (vö. „*Végýíték még eszt a csillárt! — A zatyamëntom, hád mid gondusz tē, másro nēm is köll a piz!*”). A szó állítólag néhai Nagy Lajos mihályi asztalostól származik, ma már csak az idősebbek használják. Magyarozatára két lehetőség kínálkozik: 1. szövegyüléssel keletkezett (*atyaisten* × *szakramëntom* > *atyamëntom*), vagy 2. képzéssel: az *atya* 'Isten' szóhoz a nyelvjárás latin eredetű szavainak [*szakramëntom, fundamëntom, firmamëntom, dokumëntom, tēstamëntom, istramëntom* 'holmi; káromkodásféle' <a *zistramëntomát (nekijjē)*!>] szövege alapján helyesen kikövetkeztetett *-mëntom* képzőt (vö. 1. *experio* > *experimentum, doceo* > *documentum, instruo* > *instrumentum* stb. H. ZIMMERMANN, *Lateinische Wortkunde*.² Stuttgart, 1953. 2) kapcsolták. A *-mëntom* képzőnek képzőként való felfogását a gyakorta használt *szakra-mëntom: szekre-mëntom* 'ua.': *szakra-vidēr* 'a szakramentom szépítő kifejezése', illetőleg ezek világos tő:képző szembenállása segíthette elő.

Borsatu. — Így nevezik a *sodó*-t (1. ÉrtSz.) Mihályiban. Összetett szó, előtagja a *bor* 'vinum; Wein' főnév, utótagja egy francia szóösszetétel magyar népetimológiás változata; vö. fr. *chaudeau* 'sodó' (tkp. 'meleg víz') (1. MÁRTONFFY: *Német jövevényszavak a magyar konyhaművészetben*. Bp., 1944. 40). A francia ételfajta s vele együtt a név is minden bizonnyal német közvetítéssel került hozzánk; vö. ir. ném. *Chaudeau* 'Weinschaum als Soße oder Getränk' (*Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin, 1964. I, 718; 1. még MACKENSEN: *Deutsches Wörterbuch*⁴ 179; *DudenFremdw.* 104). Mind az ételfajta, mind a név újabb eredetű s korlátozott elterjedésű Közép-Európában: német nyelvterületen is kizorulóban van már. Alakváltozatai: *borsató* (Mikesy Sándor szóbeli közlése), *borsodó* (Budapesten hallottam). Származéka: *sotus* 'sodóval leöntött' (Nyr. IV, 419: Sopron m.). A *borsatu* utótagja a *satu* hatására jött létre népetimológiás elferdítéssel.

Böketint. — Módhatározószó, jelentése: 'szembe, hegyével fölfelé; veszélyesen, támadóan, sértően, bántóan'. Ilyen típusú mondatokban fordul elő: „*böketint áll a vëlla, ág, bot, teh'én szarva*”; „*böketint is tuc mondanyi*” (1. Nyr. LXXXIX, 220). A szó a *bök* igéből *-(e)tint* raggal keletkezett. Eredetileg csupán az *-int* (*-ént*) szolgált a módhatározó ragjául (BERRÁR: *TörtM.* 35). Az *-atint/-etint* rag részleges adaptációval keletkezett: az *-int* rag *-at/-et* végű szavakhoz is járult (például: *csapatint* <*csapat* 'csapás' + *-int*: CzF.; EtSz. 1:852 *csap* a.; F.G.:Nyr. XCV, 383), s a nyelvérzék a szöveg *-at/-et* elemét — tévesen — a raghoz tartozónak érezve elvonta s az új, bővült hangtestű ragot más, önállóan élő alapszóhoz | alapszavakhoz is hozzákapcsolta (F. G.: i. h.). Korántsem véletlen, hogy éppen az *-at/-et* jutott erre a sorsra: a dev. *-at/-et* képző csak a XVI. századig volt igazán produktív (D. BARTHA, Szó-

képz. 78). Funkciója elhomályosulása után pedig minden nyelvi elem könnyebben jut a metamorfózis sorsára. BERRÁR szerint az *-int* rag is „Már a XVI. században szórványos, lassanként teljesen kihalt” (i. h.). Szórványos nyelvjárási adataink és nyelvföldrajzi vallomásuk — zömmel dunántúliak — azt sejteti, hogy bizonyos nyelvjárásokban — talán éppen *-atint*|-*etint* változatában — ez a rag is tovább volt termékeny, mint föltesszük. A FERENCZI GÉZÁTÓL közölt *csapatint* ’csapófával leütve (a mérőben a gabonát)’ például és Mihályiban is, miként — bár visszaszorulóban — a ZSIRAI közölte *fültint* ’fültövön’ (MNY. IX, 427). A *zablatint*-nak ’zablánál fogva’ viszont nem bukkantam nyomára. Nem kétséges azonban, tüzetes nyomozással több idevágó nyelvjárási szót találhatnánk még.

Dëkkul. — J: ’félreül; olyan helyen tartózkodik, ahol nem lehet rábukkanni’. Bajor-osztrák eredetű, a monarchia katonai nyelvéből került hozzánk; vö. baj.-osztr. *decken* (a katonai nyelvben:) ’fedezni’ (SCHMELLER: BayerWb.² I, 487). A második szótagbeli veláris magánhangzóra vö. *rejbul*, *srejbul*. Átvettük az e szóból képzett *Deckung* ’fedezék’ szót is; vö. *dëkung* ’ua.’. A német szavak eredetét l. KLUGE: EtWb.²⁰

Devej. — J: ’ide vele’. A nyelvjárásban ugyancsak járatos orosz eredetű *davaj* ’ua.’ (<orosz *давай* ’adj, add <ide>; indulj, gyerünk; nosza’: ERDŐDI: Nyr. LXXVIII, 75—7; SzegSz.; KISS LAJOS: NytudÉrt. 71. sz. 48) szóból alakult, minden bizonnyal játszi szóferdítéssel; vö. *szakramëntom* > *szekremëntom*. Mind a *davaj*, mind a *devej* szót továbbképezték a nyelvjárásban; vö. *davajoz* ’ellop, elcsen’, *devejez* ’ua.’. Megemlítem, hogy az orosz *давай* más finnugor nyelvekbe is átkerült; vö. finn *tavai* kehotuksissa: ’anna!, annas kun!; ala!, alapas! heti paikalla’; karjalai (aunuszi) *davai*; lúd *davai*; vepsze *davai*: ’ua.’ (SKES).

Dëvolka. — J: ’bakfis, süldőlány’. A 20-as években ugyanolyan funkciójú volt, mint ma a *csaj*. Délszláv eredetű; vö. szb.-hv. *devojka*, szln. *devojka*: ’puella, virgo; ancilla; Mädchen’ (EtSz. I, 1288 *dëbojka* a.; KNIEZSA: SzJsz. 149). Eddig mindössze Sümegről és Bakonyaljáról közölték e szót (KNIEZSA: i. h.; ÚMTsz: nincs adat). A mihályi alakváltozat a rábaközi nyelvjárásnak megfelelően *l-ező* (vö. erre MNY. LXIV, 99kk.; IMRE: A mai magyar nyelvjárások rendszere 334). Használják azonban a *dëvojka* alakváltozatot is, amely *j*-je miatt „köznyelvi”-nek (=nem nyelvjárásinak) számít. Kérdés, honnan került a délszláv szó a Rábaközbe. Délről, nyelvjárások közvetítésével? Éppen-séggel nem lehetetlen, bár a rendelkezésre álló magyar nyelvjárási adatok mind hangalak (*dëbojka*), mind jelentésük (’szajha’) tekintetében eltérnek a mihályi szótól. Éppen ezért tartom sokkal valószínűbbnek azt a magyarázatot, amely szerint a vizsgált szó a történeti Sopron megyei horvátoktól való közvetlen átvétel a Rábaközben. Sopron megyében a múlt század első negyedében 27 ezer horvát élt (l. FÉNYES: Magyar Országának... mostani állapotja. Pesten, 1836. I, 250), a II. világháború előtti Sopron megyében pedig 4618 (l. SOPRONI ELEK:

A Kultursarok gondjai. Bp., 1940. 173). A horvátok — *krabót*-oknak is mondják őket (ez az alakváltozat nincs meg a TESz.-ben, l. *krabát* a.) — jó fuvarosok és tyúkászok hírében álltak sokáig (l. FÉNYES: i. m. 251). Foglalkozásukból következik, hogy sokat és sokféle jártak s így a címül írt szó átadására-átvételére kétségtelenül megvolt a lehetőség.

Granat'ermars. — J: 'krumplistézsza'. KÁLMÁN BÉLA a TESz. I. kötetéről írott ismertetésében hiányolja, hogy a *grenad'ermars* 'ua.' kimaradt történeti-etimológiai szótárunkból (NyK. LXX, 453). A mihályi szó magyarzatával — úgy is mint a TESz.-nek munkatársa — kívánom pótolni a hiányt. A fenti szavak az osztrák katonai nyelvből kerültek hozzánk; vö. stájer *Grenad'ermarsch* '(in der Soldatensprache) Name einer Speise aus Teig, Erdäpfeln und Paprika' (UngKh. 306). A mihályi *granat'ermars* az első szótagbeli magánhangzó hasonulása révén bizonyos fokig „magyarított” alak. A *grenad'ermars* eredetéről l. MÁRTONFFY: Német jövevényszavak a magyar konyhaművészetben. Bp., 1944. 23.

Grejfül. — El igekötővel. J: 'elcsen, ellop, jogtalanul elvesz vmit'. Bajor-osztrák eredetű; vö. baj.-osztr. *greiffen* 'greifen; megragad, elkap, elfog' (SCHMELLER: i. m. I, 989); l. még ir. ném. *greifen* 'ua.'. A szóvégi *-l* igésítő képző, amelynek funkciója a jövevényige beillesztése a magyar nyelv igei alak-tani rendszerébe. Az *-ü-* előhangzó, amelynek a köznyelvben *e* és *ö*, a regionális köznyelvben pedig *ë* és *ö* felel meg, a követő *-l* képző hatására zártabbá válással és labializálódással korábbi zárt *ë*-ből jött létre (l. MNy. LXIV, 363).

Hákli. — J: 'kisfejsze' (ZSIRAI: MNy. IX. 428). Ausztriai német eredetű; vö. tir. *hakkl* 'Hacke, Axt' (SCHATZ: WbTirM. 273). A tiroli szó *-l* kicsinyítő képzős alakulat; vö. tir. *hakke*, *hak* (i. h.), ir. ném. *Hacke* 'ua.'.

Hattalia. — J: 'dióhéjból készített sípféle fúvószerszám'. ZSIRAI közölte a szót 1913-ban (MNy. IX, 428: a *hattali* ott sajtóhiba). Ma már csak az idősebbek emlékeznek rá. A század elején, gyermekkorukban ők maguk is csináltak diószüretelés idején hattaliákat: két lyukat fúrtak a dióhéjba, kipiszkálták a belét s kész volt a síp. Az egyik lyukat fújták, a másikat egy ujjukkal be-befogták (mint a furulyánál) s így „furulyáztak”. Az iparilag előállított sípoknak a falusi vásárokon való megjelenése szorította ki a hattaliát. A szó hangutánzó eredetű, a különös síp sajátos hangját, hangsorának dallamát utánozza. (Adatközlőim szerint azért *hattalia* a síp neve, mert úgy szól. A sípból éppenséggel másféle hangokat is elő lehet csinálni, igazának, jónak, tökéletesnek azonban a „hattalia”-féle hangsor, illetőleg dallam számított csupán. Értethető, hogy minden gyerek ezt fújta. A síp hangja és elnevezése közt levő összefüggésről magam is meggyőződhettem: apám készített gyermekkori emlékei alapján egy hattaliát s be is mutatta működését.) Elvileg nem lehetetlen, hogy e játék nevével együtt jövevény. Erre azonban semmi sem mutat.

Hejd'ermenkü. — Káromkodásszerű kifejezés. Összetett szó, utótagja az ugyancsak összetétel *mennykő* nyelvjárási változata, előtagja bajor-osztrák

jövevény; vö. baj.-osztr. *háitə* 'verächtliche Benennung einer Person' (SCHMELLER: i. m. I, 263, 1188). Ez az ir. ném. *Bärenhäuter* 'naplopó' szóból alakult (SCHMELLER: i. h.). Vö. még tir. *häuter* 'ua.' (LUMTZER—MELICH: DOLw. 200). A német szó már korábban átkerült a magyarba; vö. *përnahajtër* 'nugator, possenreisser' (NySz.), *përnahajder* (MTSz.; LUMTZER—MELICH: i. h.). Mihályiban is él *përnahajdër* alakváltozatban. ZSIRAI 1913-ban *përnihajdër* alakban jegyezte föl (MNY. IX, 428 *kuttyanyik* a.).

Helberk. — J: 'olyan hely, helyiség, ahol esténként össze lehetett jönni beszélgetni <cipésműhely többnyire, de nagy istálló is például>'. Kihalóban levő szó. Iparosok ismerték, ismergetik a szó másik, eredeti jelentését is: 'fogadó, szálláshely'. Bajor-osztrák eredetű; vö. baj.-osztr. *Herberg* 'Diele, Lager, Gasthaus, Mietwohnung' (SCHMELLER: i. m. I, 1149); vö. még ir. ném. *Herberge* 'szállás, fogadó' (eredetére l. KLUGE: EtWb.²⁰). E szót megtaláljuk a mihályi iparoscéh 1827-ben keltezett céhszabályzat-gyűjteményében is: „A Vándorló-Legény, mihelyest valahová elérkezik, azonnal a szálló helyre (*Herberg*) mennyen” (12. §); „a Legények... a Fogadóban (*Herberg*)... betsületesen, csendesen, és hiven viselyék magokat” (20. §). A *helberk* népetimológiai alakítással jött létre: az első szótagot a *hel* 'hely' szóval azonosították. A *helberkül* '〈hosszú téli〉 estét a helberkben tölt el' -l képzős igei származék.

Hemmes. — J: '〈gyerekek ijesztgetésére emlegetett〉 képzeletbeli rém'; vö. „*Ha nēm līs j'ó, ēvūs a hemmes!*” Magyar fejlemény; a hangutánzó eredetű *hamm* 'elnyeléssel fenyegető, bekapást jelentő szó' (l. CzF. *ham* a.; SzamSz. *hāmm* a.; SzegSz. *hamm*~*hāmm* a.; TESz. *hamm* a.) hangrendi átcsapással létrejött, de nem adatos **hemm* párjából alakult -s névszóképzővel. A **hemm* föltevésének jogosságát a Rábaközéből közölt *hemmes* 'mumus' (MTsz: egy adat, ÚMTsz: egy adat) és a Győr vidékéről közölt *hemmög* 'száját táto-gatja' (MTsz.) is bizonyítja.

Huzmín. — J: 'sok fizetséget, pénzt kérő, „zsebmetsző” <ember>'. Kihalt szó, úgy emlegetik idősebb emberek is már csak, hogy az öregektől lehetett hallani. Képzéstani szempontból különös szó. A. KÖVESI MAGDA helyes magyarázata szerint a *rézmin* (Mihályiban *r'ézmin*) 'ruhaszaggató' analógiájára keletkezett (MNYj. II, 103). A *rézmin* (*rézmán*, *rézmin*) tulajdonnévi eredetű (<*Erasmus*; vö. m. *Rézmán*; l. TOLNAI: Nyr. XXVIII, 1; SZENDREY: MNY. XXXII, 253), s bár végződése nem képző, a -mány/-mény nyelvjárási változataival való alaki egybeesése miatt mégis képzőnek fogták föl, s a *rézmin* szó jelentése alapján új funkciót tulajdonítottak neki, s ezzel az új, különös funkciójú képzővel a jelentéstanilag szinte magamagát kínáló *húz* (Mihályiban: *huz*) alapszóból új szót képeztek. A *huzmín* az egyetlen ilyen képzős származék eddig a nyelvjárásban.

Kaszni, kászli. — J: 'szekrény; almárium'. Mindkét szó bajor-osztrák eredetű. A *kaszni* a baj.-osztr. *Kasten* 'szekrény, láda, doboz' (SCHMELLER: i. m. I, 1305), a *kászli* pedig e bajor-osztrák szó kicsinyítő képzős változatának

az átvétele; vö. baj.-osztr. *kástl* 'abwechselnd quer über einander gelegte Scheiter an den beiden Enden eines Holzstoßes' (SCHMELLER: i. h.) (l. még LUMTZER—MELICH: DOLw. 148).

Kiszli, kiszni. — J: 'kisebb ládikó'. Ausztriai német eredetű mindkét szó; vö. tir. *kistl* és *kistn*: 'Kiste' (SCHATZ: WbTirM. 335). Mindkét osztrák nyelvjárási szó az ir. ném. *Kiste* 'láda' kicsinyítő képzős származéka. A *kistl* átke-
rült a felsőöri nyelvjárásba is; vö. felsőöri *kisztli* ~ *kiszli* 'gazdasági célokra használt láda' (IMRE SAMU: NytudÉrt. 72. sz. 87).

Klejj. — J: 'egyforma, azonos; döntetlen'. Amikor a gyerekek pénzzel vonalhoz dobtak, s a dobás után a pénzdaraboknak a vonaltól való távolsága egyforma volt, akkor mondták, illetőleg mondtuk: *klejj, klejgék vagyunk* (Mihályiban egyébként „vonásho dobnak”). Bajor-osztrák eredetű; vö. baj.-osztr. *gleich* (*glei*) 'gleich; egyforma, ugyanolyan, azonos' (SCHMELLER: BayerWb.² I, 1423). A szókezdő mássalhangzókra vö. baj.-osztr. *glásl* 'pohárka, üvegpo-
hár' > R. Mihályi *klázli, kélájlzi* 'kis pohár, kupica' (l. TESz. *klázli* a.; ZSIRAI: MNy. IX, 428).

Kopláció. — J: 'kopplás, böjtölés'. A szót följegyeztem szülőfalumon kívül a közeli Veszvényben is. A *kopláció* a *koplal* igéből alakult a magyar nyelv latin jövevényszavaiból elvont *-áció* képzővel (erre l. IMPLom: MNy. LXVII, 65—8). A *kopláció* a várható *koplaláció* helyett minden bizonnyal egyszerejtéssel, haplológiával keletkezett, amelyet elősegíthetett a *koplal* *-l* kieséses, ragozott formáinak a hatása is (*koplányi* 'kopplalni', *koplāt* 'kopplalt', *koplātāt* 'kopplaltat', *koplāgat* 'kopplalgat' stb.). A *kopláció*-t IMPLom nem közli idézett tanulmányában, ezek szerint e szó csak szűk területen élő nyelvjárási alakulat. Megvan azonban IMPLom cikkében — 1715-ből idézve — a szabályos alakulásmódú *koplaláció* 'ua.' (i. h. 65, 68).

Nájnáj. — Gyerekeknek szokták mondani, ha azok olyan valakit keresnek, aki nincs elérhető közelségben. Például: „*nincs itt idēsanyád, emēnt nájnájbo*”, „*nájnájbo van öreganyád*” stb. (hasonló mondatokat gyakran hallottam én is). Német nyelvjárási eredetű szó, az ir. ném. *nein* 'nem' nyomatékos tagadásban kettőzött nyelvjárási változatának az átvétele; vö. például sváb *nei* "nei" 'nemem' (FISCHER: SchwäbWb. IV, 1990).

Nyaggat. — J: 'szorongat, ölelget, csókolgat (kisgyereket)'. A TESz. szerint valószínűleg hangrendi átcsapással keletkezett a 'nyaggat, zaklat' jelentésű *nyegget* igéből. A palatális → veláris irányú átcsapás azonban szokatlan. „A szónak a *nyak* származékaként való magyarázata kevéssé valószínű” (TESz.). Legyen szabad „eretnek” módon ellenkező véleményt nyilvánítanom. A szónak a *nyak* főnév *-gat* képzős származékaként való magyarázata a következők valószínűsíthetik: 1. talán kivétel nélkül mindegyik testrészünkől képezünk valamilyen módon igét (vö. például: *ujjaz, bokáz, talpal, térdel, fenekel, seggel, N. valogász, hasal, N. hásmálódik, N. melleszt, N. melleget, vállal, fejel, fejez, kezel, kezez, fülel, szemez, orrol, szájal, tenyerel, kiagyal, fogaz* stb.), természe-

tesen a *nyak*-ból is; 1. *nyakaz*, *nyakal*, *nyäkint* 'bólint, biccent' (TESz. *nyak* a.); 2. a *nyak* + *gat* > *nyaggat* típusú hasonulás korántsem példátlan; vö. például: *ak-aszt*: *aggat*, *fak-aszt*: *faggat*, *lyuk-aszt*: *lyuggat*, *szak-ít*: *szaggat*; 3. jelentésstanilag a konkrét 'nyakát átfogva ölelget, szorongat' jelentésből való kiindulás természetes, az elvont jelentés(ek) ebből könnyűszerrel magyarázható(k) — fordítva kevésbé; 4. hasonló jelentésű, «nyak + valamilyen igeképző» struktúrájú szavak más nyelvekben is vannak; vö. például német *umhalsen* 'átölel' (<*Hals* 'nyak'), finn *kaulata* 'kietoa kätensä jkn kaulaan, halata, sy-leillä; nyakába borul vkinek, átölel vkit' (Nykysuomen sanakirja II, 261; l. *kaulata* a.; <*kaula* 'nyak'), észt *kaelustama* 'átölel (nyakán)' (PAUL KOKLA szóbeli közlése, <*kael* 'nyak'); vö. még: svéd *halsa* 'átölel' (<*hals* 'nyak'), a. *neck*: 1. 'nyak', 2. 'átölel'.

Pëkkül. — J: 'haragos vkire'. Ausztriai német eredetű; vö. tir. *pekkn* 'mit einem spitzen Gerät hacken, die Erde lockern, und dem Schnabel Körner', *pekkn*, *aufpekkn* 'trocken hüsteln; klopfen, schlagen; einen fortwährend reizen, sticheln' (SCHATZ: WbTirM. 59), ném. N. *pecken* 'ua.' (IMRE: i. m. 89), baj.-osztr. *becken* (*béckə~*) 'picken; csipked, csipeget (madár)' (SCHMELLER: i. m. I, 202).

Porhelt. — J: 'tűzhely'. Bajor-osztrák eredetű; vö. baj.-osztr. *špàrherd* 'Sparherd; tűzhely' (LUMTZER—MELICH: i. m. 241). A régiesebb, szóeleji más-salhangzótorlódást feloldó *porhelt* mellett él a *sporhelt* is.

Rejbul ~ rejbul. — J: 'váj, kikapar'. Mihályiban nem tekinthető szociális érvényűnek, elsősorban cipész-szakszóként használják. Bajor-osztrák eredetű; vö. baj.-osztr. *reiben* (*reibm*) 'fricare, terere' (SCHMELLER: i. m. II, 7; l. még ir. ném. *reiben* 'dörzsöl'; GRIMM: DtWb. X, 563kk., ahol a szó számos jelentése csoportosítva található). A szóvég palatális~veláris ingadozására vö. *srejbul* ~ *srejbül*. A Rozsnyóból közölt *rajbol* 'mos (ruhát)' (MTSz.) is minden bizonynyal a fenti német szónak, illetőleg valamely nyelvjárási változatának az átvétele (l. LUMTZER—MELICH: i. m. 215). A *rajbol* és a *rejbul* egymástól független átvételek. Etimológiailag ide tartozik a N. *ribol* 'wiederholt reiben' is, amely a baj.-osztr. *ribeln* igére megy vissza (LUMTZER—MELICH: i. m. 222). Ez a bajor-osztrák ige az ir. ném. *reiben* családjába tartozó *-l* gyakorító képzős alakulat. A német szó átkerült a szerb-horvátba és a szlovénba is; vö. szb.-hv. *ribati*, szln. *ribati*: 'reiben' (LUMTZER—MELICH: i. h.; KNEZSA: SziJsz. 465), a szerb-horvát ige pedig bizonyos magyar nyelvjárásokba; vö. *ribál* 'tép, szaggat, tépáz, cibál' (KNEZSA uo.), *ribáol* 'súrol' (PENAVIN: Nyr. LXXXVIII, 456).

Rejsoroz. — J: 1. 'a ló tánc-, illetőleg díszlépésben megy', 2. 'állatot (lovat) körbe járat', 3. 'megy, halad'. Kihalóban levő szó. A ném. *Reitschule* 'lovaglóiiskola' főnévből alakult a *-z* igeképzővel. A szóbeliséjében is gyakori *l* > *r* változást a nyelvjárásban számos német eredetű, *-éroz* végű igék analógiás hatása segíthette elő. Az alapszó a magyarba a monarchia katonai nyelvéből került át: a k. u. k. hadseregben a magyar katonák egy részét lovaglóiisko-

lákban képezték ki, ők terjesztették el a szót. Más, a német szóhoz közelebb álló nyelvjárási alakváltozatokra l. *rajsúloz* 'futkos, szaladgál' (MTsz.), *rácsuloz* (HORGER: MNy. VI, 19: jelentés nincs megadva). Megegyező alakulásmódú, magyar igeképzővel megtoldott német jövevényt iszó a N. *szlicuroz* 'korcsolyázik' (MTsz.), amely a ném. *Schlittschuh* 'korcsolya' szóból jött létre. A *rejszoroz* köznyelvi szintre emelkedett változata a sajátos stilisztikumú *rajsúroz*, amelyből elvonással jött létre az ugyancsak expresszív *rajsúr* főnév (ÉrtSz.). — OLÁH GÁBOR naív és téves magyarázata szerint a debreceni *rajsúr* 'lovaglőiskola' éppoly valószínűséggel lehet magyar szóösszetétel is: „*raj* + *csúr*, olyan csúr, ahol egy raj (csapat) lovas gyakorlatokat tart” (NyF. 26. sz. 45). Ebben a magyarázatban annyi igazság azonban mégis van, hogy a *rajsúr* népetimológias alakulat lévén csakugyan összefügg a *raj* és a *csúr* szavakkal is, csak hogy nem az OLÁH elképzelté módon.

R'эфүл. — J: 'megver, elver, kipofoz'. Bajor-osztrák jövevényt iszó; vö. baj.-osztr. *reffen* R. 'mit Schlägen cder Worten strafen, züchtigen, tadeln, schelten' (SCHMELLER: i. m. II, 66). Az első szótagbeli *é* a szótag hangsúlycságával magyarázható, a szóvég magyarázatára l. *grejfül* a.

Riful. — J: 'ruhát, cipőt' erősen, kíméletlenül visel, szaggat'. Bajor-osztrák eredetű; vö. baj.-osztr. *riffen* 'den Flachs durch die Riffel ziehen' (SCHMELLER: i. m. II, 67; l. még BÁRCZI: MNy. XLIV, 90). A Mihályiban ismeretlen *rifol* 'radere' MELICH szerint az újfelnémet *riefeln* 'den Flachs durchziehen' átvétele, de: „die entlehnung konnte... auch aus dem nhd. *riffeln*... stattfinden” (LUMTZER—MELICH: DOLw. 222; a jelentésekre l. GRIMM: DtWb. VIII, 956). Az, hogy a mihályi szó *rifol* > *riful* rövidüléssel jött volna létre, nem valószínű. A *riful* és a *rifol* egymástól független átvételek tehát.

Srejbul ~ srejbül. — J: 'ír'. Bajor-osztrák jövevényt iszó; vö. baj.-osztr. *schreibm* 'schreiben; ír' (SCHMELLER: i. m. II, 595); l. még ir. ném. *schreiben* 'ua.'. A *srejbul* veláris magánhangzójára vö. *dëkkul*; *rejbul*; vö. még *héhel* (TESz.).

Vartapiszli. — Ez a szó leggyakrabban egy tréfás kifejezésben fordul elő, amelyet általában gyerekeknek mondanak, hogy türelemre intsék őket: „*vartapiszli, hurka sül!*” (hallottam a közeli Veszékenyben is). Annyit jelent: 'várj, várj egy kicsit!'. Bajor-osztrák eredetű kifejezés, melynek első tagja a *warten* 'várni' ige egyes szám 2. személyű, felszólító módú alakjára, második része pedig az ir. ném. ein *Bißlein* 'egy kicsit' ugyancsak nyelvjárási változatára megy vissza; vö. baj.-osztr. *Bissl, Bissel* 'Bißlein', kifejezésekben: *Nét ə ~ Bissl* (= nicht ein *Bißlein*), *kaə ~ Bissl* (= kein *Bißlein*): 'nicht das Mindeste, nicht im Geringsten' (SCHMELLER: i. m.) I, 292; hallottam az ein *Bissel* kifejezést Göttingában is egy sziléziai származású kollégától). A *vartapiszli* tehát a baj.-osztr. *wartə ~ Bissl* 'várj egy kicsit' kifejezés átvétele, amelyet ugyan nem tudunk adatalni, de nemhogy meglétében, nagyon gyakori előfordulásában sem lehet kétkednünk. A *vartapiszli* szóvége vö. *bászli, cetli, kifli, krumpli* (TESz.).

A szókezdő baj.-osztr. *b* ~ magyar (mihályi) *p* megfelelésre vö. baj.-osztr. *band: pánt* (LUMTZER—MELICH: DOLw. 191), *bántln:pántul"ódik* 'kötődik, veszekszik' (i. m. 192), *bértl:pértli* (i. m. 201), *brésl:pr'ézli* (i. m. 211), stb. Az ugyancsak mihályi *vartaspicli* 'ua.' a *vartapiszli*-ből alakult tréfás-népetimológias alakítással, amelyet a *pag'ét ~ spag'ét* 'spárga', *pëkulál ~ spēkulál* 'gondolkodik, fejét töri'-féle szópárok is elősegíthettek. — A *vartapiszli* eredetéről nyilvánított véleményt nem kis meglepetésemre JESPERSENNél találtam, aki ezt írta: „in Ungarn werden deutsche besucher *vigéc* geheißen (von *wie geht's?*) und zollbeamte *vartapiszli* (von *wart' a bissl*) (Die sprache. Heidelberg, 1925. 386). Mivel megadott forrásai között a magyarral csak SIMONYI könyve (Die ungarische Sprache. Straßburg, 1907) foglalkozik, föltehető, hogy JESPERSEN tőle vette át a fenti etimológiát. SIMONYI könyvében azonban nem leltem meg a *vartapiszli*-t.

KISS JENŐ

Über die Etymologie von Dialektwörtern I.

Im ersten Teil der Arbeit bringt der Verfasser zum Ausdruck, welche Bedeutung das neue ungarische etymologische Wörterbuch im allgemeinen und speziell vom Standpunkt der Etymologie der Dialektwörter hat. Im zweiten Teil der Arbeit untersucht der Verfasser die Herkunft von Dialektwörtern aus seiner eigenen Sammlung. Dabei schöpft er seinen Beweisstoff immer aus demselben Dialekt (Mihály'er Dialekt des Zwischengebietes der Rab, nordwestliches Transdanubien; es handelt sich hier um den Mutterdialekt des Verfassers). In 27 Stichwörtern untersucht er den Ursprung von 29 Wörtern. Von diesen Wörtern sind die folgenden deutschen (bayerisch-österreichischen) Ursprungs: *dëkkul* 'abseits sitzen; sich an einem versteckten Platz aufhalten' < bayer.-öster. *decken* 'decken'; *granat'ermars* 'Kartoffelteig' < vgl. steierisch *Grenadiermarsch* '(in der Soldatensprache) Name einer Speise aus Teig, Erdäpfeln und Paprika'; *grejful* 'stibitzen, stehen' < bayer.-öster. *greiffen* 'greifen'; *hákli* 'kleine Axt' < vgl. tirolerisch *hakkl* 'Hacke, Axt'; *hejdërmënkü* 'eine Art Fluch': in Bezug auf die Vorsilbe vgl. bayer.-öster. *hätä* 'verächtliche Benennung einer Person'; *helberk* 'eine Örtlichkeit, wo man zusammenkommen kann, um sich zu unterhalten (meistens Schuhmacherwerkstatt, aber auch z. B. ein grosser Stall) < bayer.-öster. *Herberg* 'Diele, Gasthaus'; *kaszni* 'schrank' < bayer.-öster. *Kasten* 'id.'; *kászli* 'id.' < bayer.-öster. *kástl* 'abwechselnd quer über einander gelegte Scheiter an den beiden Enden eines Holzstoßes'; *kiszli* 'kleinere Kiste' < vgl. tirolerisch *kistl* 'Kiste'; *kiszni* 'id.' < vgl. tirolerisch *kistn* 'Kiste'; *klejg* 'von gleicher Gestalt, identisch, unentschieden' < bayer.-öster. *gleich* 'gleich'; *nájnj* (zu Kindern, wenn diese etwas suchen, was nicht in

Reichweite ist) < vgl. schwäbisch *nei"nei"* 'nein-nein'; *pëkkul* 'böse sein auf jmd' < vgl. tirolerisch *pekkn* 'einen fortwährend reizen, sticheln'; *porhelt* 'Herd' < bayer.-öster. *špårhèrd* 'Sparherd'; *rejbul* ~ *rejbül* 'wühlen, auskrazten' < bayer.-öster. *reiben* 'reiben'; *rejsoroz*: 1. 'das Pferd geht im Tanzschritt bzw. im Paradeschritt', 2. 'Tiere (Pferde) im Kreis gehen lassen', 3. 'gehen, vorwärtsschreiten': von dem deutschen Wort *Reitschule* mit dem Verbalsuffix *-z*; *r'éfül* 'schlagen, verprügeln, ohrfeigen' < bayer.-öster. *reffen* R. 'mit Schlägen oder Worten strafen, züchtigen, tadeln, schelten'; *riful* '(Kleid oder Schuhe) dauernd, schonungslos tragen, herunterfetzen' < bayer.-öster. *riffen* 'den Flachs durch die Riffel ziehen'. *srejbul* ~ *srejbül* 'schreiben' < bayer.-öster. *schreib'm* 'id.>'; *vartapiszli* 'warte, warte ein bißchen' < bayer.-öster. *wartə* ~ *Bissl* 'warte ein bißchen'. Französischen Ursprungs — mit deutscher Vermittlung — ist 'sodó', die durch Volksetymologie gebildete Nachsilbe von *borsatu*. Von onomatopoeischen Ursprung (d. h. lautnachahmend) ist *hattalia* 'aus einer Nußschale hergestelltes pfeifenartiges Blasinstrument'. Südslawischen Ursprungs ist *děvolka* 'Backfisch'. Ungarische Entwicklungen sind (mit Bildung, mit Umschlagen der Tonfolge und mit spielerischer Wortbildung) die folgenden: *atyaměntom* 'eine Art Fluch', *böketint* 'entgegen, mit der Spitze nach oben; gefährlich angreifend, verletzend', *devej* 'her damit', *hemmes* 'Schrecken, Popanz', *huzmín* 'jemand der um viel Geld, Lohn bittet', 'Taschendieb', *kopláció* 'Hungerleiden, Fasten', *nyagat* 'drücken, umarmen, küssen (ein Kind)'.

J. KISS

Megjegyzések néhány dunántúli tájszóhoz

Magam is a nyugati végeken születtem és nevelkedtem, így Kiss Jenő mi-hályi eredetű tájszavai közül többet ismerek, ha némelyiket valamennyire el-térő hangalakban is. Sajnos, én nem tudom pontosan helyhez kötni adataimat, mert fiataalkori lakóhelyeim közül Kabold (Kobersdorf) és Léka (Lockenhaus) falvak (az előbbi 1920 előtt Sopron, az utóbbi Vas megyéhez tartozott) német nyelvűek, és csak néhány család beszélt otthon magyarul. Laktam Kőszegen is, és Szombathelyen jártam középiskolába (1922—30). Osztálytársaim többsége Vas megyei falvakból származott, és velem együtt elég nyelvjárási-ásan be-szélt. Közlésem azonban talán így is némileg hozzájárul a közölt tájszavak el-terjedésének megállapításához. Címszóul Kiss Jenő címszavait veszem föl.

Borsatu. — Magam *borsató* vagy még gyakrabban egyszerűen *sató* néven ismerem, és nálunk a piskótatészta-hoz szokták adni.

Dëkkul. — Azonos hangalakban és jelentésben ismerem. Az iskolában arra a gyerekre mondtuk, aki feleltetés közben igyekezett megbújni az előtte ülő fiú háta mögött (tehát 'lapít' jelentésben).